

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Romas Batūra

Lietuvos laisvės kovų vietos

Nemuno, Vyslos, Dauguvos erdvėje

250 metų
(1185–1435 m.)
Lietuvos gynybinio
karo su Kryžiuočių
ordinu pagrindinių
įvykių vietos

Žalgirio pergalei 600
Durbės pergalei 750

Lietuvos gynybinis karas (1185–1435)

Durbės ir Žalgirio pergalės

Pirmosios kovos. Turtinga ir svarbi ūkine-strategine prasme baltų žemė prie Baltijos jūros tarp Dauguvos ir Vyslos viliojo kaimynus, Vokietijos imperiją, kuri, padedant pirkliais, kariams ir vokiečių ordinams, remiamiems Romos Kurijos, plėtė agresiją į šį kraštą.

Baltai atkakliai gynėsi, ryškėjo vis svarbesnis Lietuvos vaidmuo. Šioje laisvės kovoje pasireiškė lietuvių bendradarbiavimas su savo giminaičiais kuršiais, žiemgaliais, jotvingiais-sūduviais, prūsais. XIII a. 2-ojoje pusėje pavergiamų baltų dalis rado prieglobstį baltiškoje Lietuvos valstybėje.

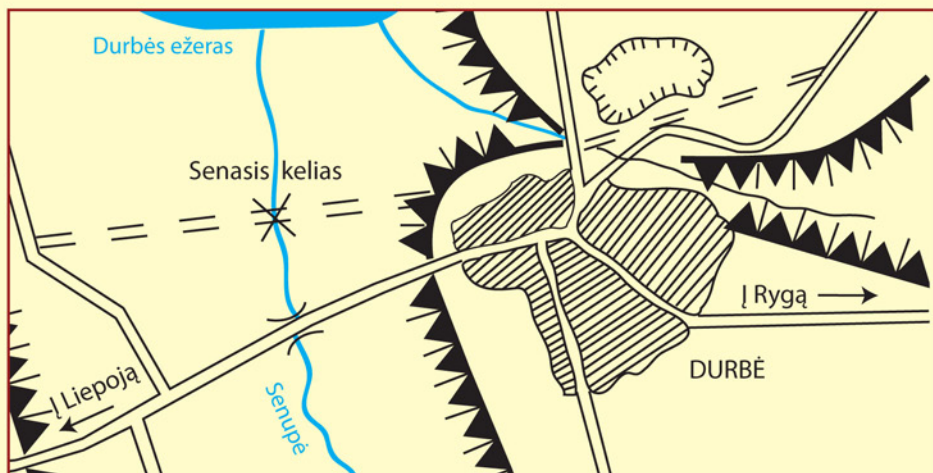
Lietuviai 1185 m. sudavė pirmą smūgį besikuriančiai vokiečių kolonijai Ikškilėje prie Dauguvos, atrėmė kalavijuočius 1208, 1229 m., triuškino 1236 m. mūšyje. Tuo metu Pavyslyje stiprėjo kryžiuočiai (nuo 1231 m.), padedami Lenkijos kunigaikščių skverbėsi gilyn į prūsų žemes. 1238–1242 m. Lietuvai iš pietryčių kilo naujas, Rusią nusiaubusių totorių pavojus. 1250 m. Livonijos ordinas puolė Lietuvą iki „Mindaugo pilies“ (Vilniaus), o kitais metais iš pietų puolė Rusios Halič-Volynės jėgos. Mindaugas laviravo priimdamas krikštą (1251 m.) ir karūnuodamasis Lietuvos karaliumi (1253 m.), bet Ordinas, remiamas gausių talkininkų iš Vidurio Europos, 1252–1255 m. pajūryje pasistatė Klaipėdos ir Karaliaučiaus pilis, užblokavo Baltijos pajūrį.

Mindaugas siekė palengvinti blokadą, bet 1258–1259 m. žiemą galinga totorių Aukso orda su pietvakarių Rusios pajėgomis siaubė Lietuvą iki Nemuno aukštupio ir jotvingių. Gynybai jėgas sutelkus pietryčiuose, Nemuno žemupyje prie Mituvos žiočių, Ordinas statė Georgenburgo pilį, o labiau į šiaurę, pietvakarių Žiemgaloje, – Dobę veržimuisi į Lietuvą. Jas blokavo lietuviai-žemaičiai, o pastarąją – padedant ir žiemgaliams. 1259 m. rudenį žemaičiai, nusiaubę Kuršą, kad čia neišgalėtų priešas, triuškino Livonijos (Kuldigos) riterius Skuodo laukuose.

Durbės mūšis 1260 07 13

Mūšis, įvykęs prie Durbės ežero (į šiaurės rytus nuo Liepojos), pareikalavo „galybės aukų“. Ilgą laiką atkakliai kovota, bet vėliau iš kautynių ėmė trauktis kuršiai, estai. Tai palengvino lietuvių kovą. Daug priešų buvo apsupta, kiti žuvo „nė gintis nesuspėję“. Pagaliau „lietuviams puolant iš priekio, o kuršiams iš užpakalio“ (kronikininkas Petras Dusburgietis) priešas buvo „iškirstas“, dalis pabėgo. Ordino kariuomenę buvo apėmusi panika, kad „trys ar keturi priešai nukaudavo 100 krikščionių arba juos išsklaidydavo“.

Taip Kuršo žemėje žuvo Livonijos magistras, Prūsijos maršalas, 150 Ordino brolių ir daugybė kitų karių. Tai buvo Lietuvos, vakarinių lietuvių-žemaičių, dalyvaujant ir aukštaičiams, padedant nuo priešo atsimetusiems kuršiams, pergalė. Šias pastangas tuo metu neatvirai rėmė Lietuvos valdovas Mindaugas, dar oficialiai su Ordinu laikęsis taikos. Nauja lietuvių pergalė prieš Livonijos ordino pajėgas prie Lielvardės 1261 m. reiškė jau atvirą Lietuvos valdovo Mindaugo kovą su Ordinu. To meto sudėtingos tarptautinės situacijos, atkakliausios plataus masto gynybinės kovos sąlygomis „žemaičiai buvo Mindaugo karalystės garbė“, priekinių pozicijų Lietuvos vakaruose gynėjai.

Durbės kautynių vieta (Stepinš, 1967 m.)

1260 m. liepos 13 d. Durbės mūšis yra vienas didžiausių Lietuvos gynybiniame kare prieš Kryžiuočių ordino agresiją, pats didžiausias 13 a. baltų kovose. Tai pasaulinės reikšmės mūšis, kuriame vienu metu buvo sutriuškintos dvi jungtinės teutonų karinės organizacijos – Livonijos ir Prūsijos kryžiuočiai ir jų talkininkai – Vakarų riteriai, Romos Kurijos tarptautiniu mastu sušaukti kovai prieš „totorius“, bet nukreipti savo ir Ordino tikslams vykdyti. Po pralaimėjimo Ordinas apleido Georgenburgo ir Dobės pilis. Plačiai sukilo jau pavergti baltai. Agresorių likimas prie Dauģuvos, Nemuno ir Vyslos iš pagrindų susvyravo.

Tai tarsi svarbiausioji vėliava tolesniame ilgame kare su Kryžiuočių ordinu iki pat Žalgirio pergalės 1410 metais.

Žalgirio mūšis 1410 07 15

Jogaila ir Vytautas

XIII–XV a. pradžioje baltų gynybinėmis kovomis prieita prie lemiamo mūšio. Didžiajai kovai vadovavo du Gediminaičiai – Lenkijos karaliumi tapęs Jogaila Algirdaitis ir Lietuvos valdovas, jo pusbrolis Vytautas Kęstutaitis, suvieniję dviejų valstybių – Lenkijos ir Lietuvos – jėgas.

Pasirengimas. Daug jėgų pareikalavęs karas rytuose su Maskva baigėsi 1408 m. rugsėjo pradžioje. Gruodį Jogaila ir Vytautas imasi spręsti Vakarų problemas, santykius su Ordinu (slaptas pasitarimas Naugarduke). Ordino laikinai okupuotoje Žemaitijoje ima veikti Vytauto (Lietuvos) žmonės. Vytautas buvo slaptu žemaičių sukilimo prieš Ordiną iniciatoriumi. Sukilimas prasidėjo 1409 m. gegužę prie Skirsnemunės. Vytauto pareigūnas Rumbaudas ir kiti bajorai su savo pajėgomis persikėlė per Nevėžį pradėjo užimti sukilusį prieš Ordino valdžią kraštą. Likviduojami Ordino įtvirtinimai, kryžiuočiai išvejami.

Po 1409 08 16 kryžiuočiai puolė ir niokojo Lenkiją, sunaikino Dobrynę ir kt. pilis, užėmė visą šią žemę. Spalio 8 d. sudarytos paliaubos. Tuo metu Vytauto pasiūstas dalinys smogė į Ordino paribį gretimose Soldau ir Neidenburgo apylinkėse.

1409 m. gruodžio pradžioje Jogaila ir Vytautas slaptame pasitarime Lietuvos Brastoje aptarė 1410 m. kampanijos planą, sudėtingą tarptautinę situaciją, nes Ordinas prieš Lenkijos ir Lietuvos valdovus buvo nuteikęs didelę Europos dalį, o ši palaikė jo politiką ir rėmė jį ginklu. Bet Jogailos ir Vytauto iškelti moraliniai kaltinimai Ordinui, niokojančiam jau krikščionišką Lietuvą, taip pat davė savo rezultatų.

Reikėjo spręsti totorių grėsmės klausimą. Jogaila ir Vytautas ryžosi paremti vieną iš pretendentų į chano sostą Tochtamyšo sūnų Dželal-Eddina. Vytauto sutartis su juo užtikrino tam tikrų totorių dalinių pagalbą kitų metų veiksmuose prieš Ordiną.

Žygis. Jogailos ir Vytauto slapto susitarimu Lenkijos ir Lietuvos kariuomenės turėjo atlikti didžiulį žygį, ypač tolimą LDK kariams. Susijungusios prie Vyslos ties Červinsku (žemiau Varšuvos), pulti Ordino galybės centrą Marienburgą. Lietuvos kariuomenė iš Vilniaus išžygiavo 1410 06 03. Birželio pabaigoje LDK pajėgos jau buvo ties Narevo žemupiu. Tuo metu, birželio 27 d., lietuviai su didele kariuomene puolė ir ties Skalva prie Nemuno žemupio. Buvo siekta suklaidinti Ordino vadovybę. Susijungusi sąjungininkų kariuomenė patraukė į Marienburgą. Ordinui stojus ginti įtvirtintą Drevantos brastą ties Kauerniku, pasukta kitu keliu, siekiant apeiti upės aukštupį. Pakeliui paimamos Ordino pilys, su kryžiuočiais susidurta laukuose tarp Tanenbergo ir Griunfeldo (Griunvaldo) kaimų. Mūšis įvyko senoje baltų-prūsų Sasnos žemėje (tarp Galindos ir Pamedės).

Šių plačiai kryžiuočių okupuotų baltų-prūsų žemių tarp Alnos ir Drevantos aukštupių ir toliau Pavyslio link kovoje su Ordinui lietuviai siekė XIII ir XIV a., kai žygiavo Gediminas, jo sūnūs Algirdas su Kęstučiu, pagaliau vaikaičiai Jogaila ir Vytautas čia atvedė kariuomenės lemiamam epochos mūšiui.

Šaltinių apie mūšį versijos. Vytauto Lietuvos kariuomenės pergalė atsispindi lietuviškoje XV a. tradicijoje, Lietuvos metraštyje, Vakarų šaltiniuose. Daugelyje vokiečių, rusų šaltinių mini Ordino sutriuškinimą lėmusius sąjungininkus.

Ypač svarbi įvykių amžininko, Jogailos aplinkoje sudaryta „Konflikto („Susidūrimo“) kronika“.

Vilniaus pilys XV a. (Rekonstrukcinis piešinys, N. Kitkauskas, A. Vaičekauskas. 2010 m.)

J. Dluogošas XV a. 2-ojoje pusėje išplėtojo lenkų pergalės apologetiką (lietuviams „pabėgus“), kartu pateikęs plačiausią mūšio aprašymą.

Žalgirio mūšis skambėjo ir tolimų Vokietijos, Prancūzijos (kartais tiesiog fantastiškai) žemių, kt. šalių šaltiniuose.

LDK kariuomenės pulkai-vėliavos. Žalgirio mūšyje LDK kariuomenę sudarė Trakų, Vilniaus, Kauno, Gardino, Lydos, Medininkų, Smolensko, Polocko, Kijevo, Bresto, Starodubo ir kt. pulkai, iš viso 18-os žemių 40 pulkų. Jogailos pusėje taip pat buvo lietuvių kunigaikščių vėliavų.

LDK kariuomenėje 30 vėliavų turėjo Vyti – šarvuotą kari, sėdintį ant žirgo. Tai LDK atskirų žemių visuotino šaukimo pulkai.

10 vėliavų turėjo raudoname lauke vad. Gediminaičių stulpus. Tai buvo rinkiniai Vytauto dvaro – rūmų pulkai, valstybės karinis, strateginis branduolys. Vytautas Trakuose turėjo „dešimt tūkstančių pabalnotų žirgų savo asmeniniame pulke“. Iš viso Vytautas buvo subūręs lietuvių (žemaičių), rusėnų, totorių (jų galėjo būti 2–3 tūkstančiai, dalis greičiausiai Vytauto Lietuvos totorių), kiek valakų, gal ir karaimų bei kitų tautybių karių.

LDK slaviškų žemių, kur buvo lietuvių įgulos, pulkams vadovavo Vytautui patikimi lietuvių vadai. Smolensko pulkų vadas buvo Lengvenis Algirdaitis (Jogailos brolis, Vytauto pusbrolis).

Jogailos Lenkijos kariuomenės pulkuose buvo ir čekų, samdytų už Vytauto pinigų.

Vadai. Lietuvos valdovas Vytautas buvo LDK kariuomenės vadas, karaliaus Jogailos patarėjas, visos sąjunginės kariuomenės vadas, vadovavęs ir sąjungininkų karinei tarybai.

J. Dluogošo žodžiais, Žalgirio mūšyje Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, savo gyvybę ir saugumą pavedęs vienam Dievui, jodinėjo po visą tiek Lenkijos, tiek Lietuvos kariuomenių rikiuotę, dažnai keisdamas žirgus, su nedaugeliu palydovų, be jokių apsaugininkų. Kunigaikštis daugelyje vietų atkurdavo pakrikusias Lietuvos kariuomenės eiles, atnaujindamas kovą, garsiu balsu ragino karius, išsvargusius keisdavo naujais. Vytautas iškyla kaip pergalingas karvedys.

Lietuvos kariuomenėje Vytauto pavaduotojas greičiausiai buvo Manvydas, Vilniaus seniūnas. Kiti vadai: Čupurna maršalkas, Kęsgaila iš Ukmergės, Sungaila iš Kauno ir kt.

Mūšį pradeda Lietuvos daliniai. Mūšio pradžioje, kol karalius Jogaila atkakliai klausė mišių, prieš jau išsirikiavusią Ordino kariuomenę, sąjungininkų kariuomenė išsirikiavo kovos tvarka: LDK kariai – dešiniajame sparne, o Lenkijos – kairiajame (lenkų – tik tam tikros priekinės pajėgos).

Kaip liudija Jogailos aplinkoje surašyta „Konflikto kronika“, „didžioji dalis Ordino kariuomenės – rinkiniai daliniai buvo pastatyti prieš kun. Vytauto žmones“.

Kunigaikščio Vytauto įsakymu pirmieji mūšį pradėjo dešiniajame sparne Lietuvos daliniai (J. Dluogošas; Lietuvos metraštis), su šv. Jurgio ir priekinės sargybos vėliavomis. Lenkų kariuomenė dar nebuvo pasiruošusi kovai, jos (pagrindinių dalių) dar nebuvo mūšio lauke.

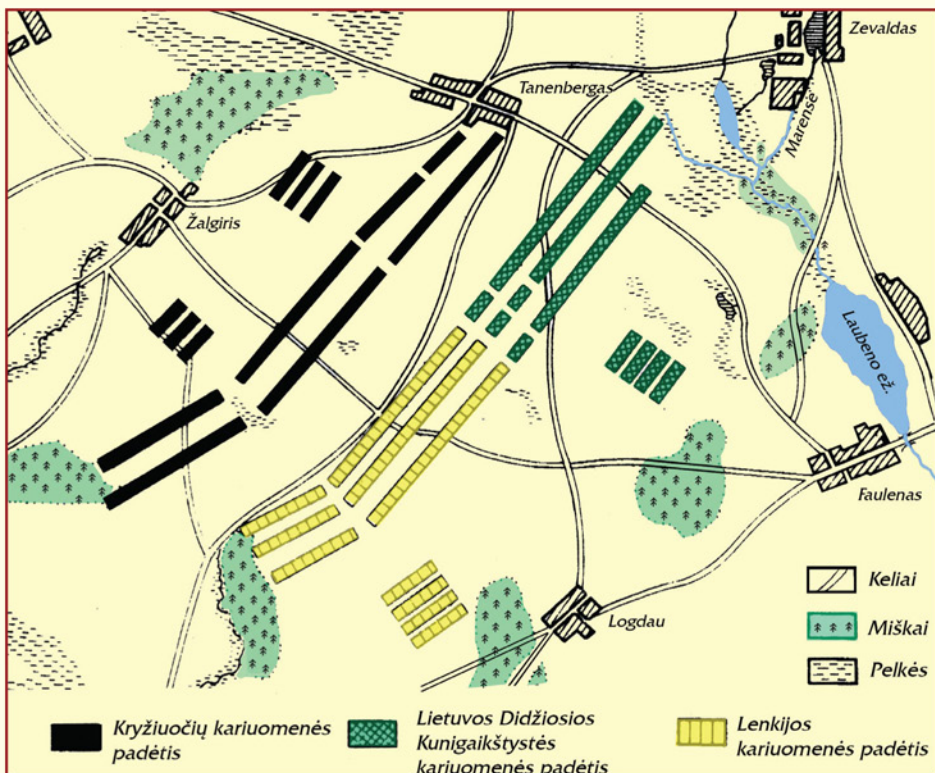
Lietuvių manevras. Minėta „Konflikto kronika“ liudija, kad galingai susirėmė „abi kariuomenės, tiek karališkoji, tiek Vytauto su visais priešo daliniais, rinktiniais kryžiuočių dali-

niams kaunantis su kun. Vytauto žmonėmis, po valandos kovų daug iš abiejų pusių žuvo, taip kad kun. Vytauto žmonės buvo priversti trauktis. Tuomet juos persekiojantis priešas manė, kad jau pasiekė pergalę ir išsiskleidę nutolo nuo savo vėliavų bei būrių rikiuotės ir prieš tuos, kuriuos prieš tai privertė trauktis, pradėjo (savo ruožtu) trauktis. Kai norėjo grįžti, buvo atskirti nuo savo žmonių ir vėliavų karališkųjų žmonių, kurie jų vėliavas perkirto, paėmė į nelaisvę arba sunaikino...”

Taigi čia kalbama apie lietuvių atsitraukimą iš mūšio, patraukiant paskui save dalį kryžiuočių kariuomenės, o po to kontratakaujant besivejantį priešą. Įsitraukus mūšio lauke likusiems sąjungininkų daliniams, besivejantis priešas buvo apsuptas ir sumuštas. Tai iš esmės lėmė viso mūšio pergalę.

Tačiau kur kas vėliau apie mūši rašęs lenkų istorikas J. Dlugošas iš šio apgaulingo bėgimo ir kontratakos padarė lietuvių „bėgimą iki pat Lietuvos“. Tuo jis siekė iškelti Lenkijos vaidmenį mūšyje. Istoriografijoje iki šiol yra painiava, neaiškumas, Lietuvos kariuomenės vaidmens menkinimas. Istoriografijoje gana plačiai šis epizodas traktuojamas kaip manevras. Tą nuomonę labai sustiprino švedas S. Ekdahlis, Ordino archyve išryškinęs dokumentą – anonimo laišką Ordino magistrui, įspėjimą, kad nepasikartotų Ordino nesėkmė: nepasiduoti priešui siekiant įtraukti į apgaulingą bėgimą ir suardyti jūsų eiles, kaip atsitiko didžiajame mūšyje (S. Ekdahlis, 1963 ir kt.).

Dalies Lietuvos kariuomenės pasitraukimas mūšio eigoje turėjęs tikslą suardyti priešui eiles, buvo Vytauto numatytas ir Jogailai žinomas manevras, nulėmęs pergalingą mūšio pabaigą

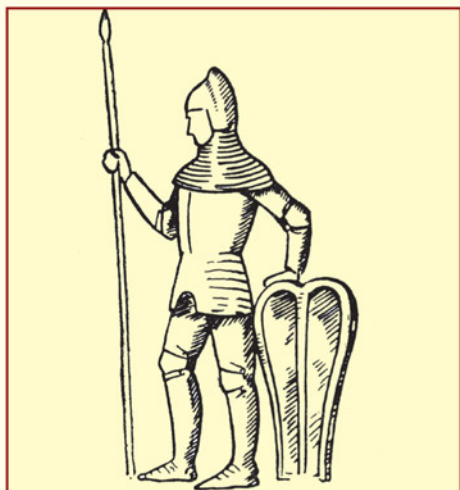
Žalgirio mūšio rikiuotė (Plg. J. Voigtą, 1836 m.; M. Jučas, 1999, 2009 m.)

Kalbos redaktorė Jolanta Budreikienė
Dizainerė Laima Adlytė

(M. Jučas, 1999). Pažymima, kad sėkmę lėmė ir grįžusi į pagrindinį mūšio lauką lietuvių kariuomenė (A. Nadolski, 2003). Istoriografijoje ir toliau teigiamas lietuvių „bėgimas“, o galimas dalinis manevras siejamas tik su totoriais (S. M. Kuczyński, 1980; G. Blaszczyk, II, 2007).

Buvo atkreiptas dėmesys į lietuvių, prūsų apgaulingo bėgimo, taktikos elementus 1208–1279 m. mūšiuose. (1279 m. Aizkrauklės mūšio aprašymą eiliuotoje Livonijos kronikoje, žr. Mindaugo knyga. V., 2005, p. 317–318.)

Apgaulingas bėgimas, kaip atrodo, nepa-
mirštas ir XIV a. 1353 m. Algirdo ir Kęstučio pajėgoms niokojant Ordino žemę Bartoje prie Rešelio, atvykusios vyskupo ir komturio pajėgos daug nukovė lietuvių ir privertė juos bėgti („in die flucht“). „Kai puolėjai pernelyg nutolo nuo kitų [savo pajėgų], buvo lietuvių apsupti, nutrenkti [nuo žirgų] ir nukauti; dėl to jų kariai ... išsyk pasuko atgal“ (Schütz. SRP, II, 520; Vyg. Marb., 1999, p. 229). Čia taip pat matytume apgaulingą lietuvių bėgimą, siekiant suskaldyti priešo jėgas ir besivejančius kryžiuočius sumušti. Apie šią praktiką Kęstutis ir Algirdas vėliau tikrai galėjo pasakoti savo sūnams Vytautui ir Jogailai. Šitaip apgaulingo bėgimo tak-

Lietuvių karys Žalgirio epochoje

Žalgirio mūšio jubiliejinis medalis
(Skulpt. J. Kalinauskas)

tika Žalgirio mūšyje galėjo turėti šimtmetinį žodinį perimamumą.

Lietuviai su lenkais toliau kovdami jau su suskaldytomis priešo pajėgomis pasiekė visišką pergalę. Mūšis baigėsi kryžiuočių stovyklos, kurioje jie slėpėsi pabėgę iš mūšio lauko, paėmimu.

Lietuvos pulkų vaidmuo. Kaip liudija „Konflikto kronika“, mūšio pabaigoje paašškėjo, kad dar buvo daug karaliaus [lenkų] dalinių, kurie mūšyje nedalyvavo.

Iš J. Dlugošo pasakojimų atrodo, kad Jogaila, įvairiai delsdamas, tarsi saugojo karūnos dalinius. O gal ne visi jų visuotinio šaukimo kariai buvo pakankamai parengti ir užgrūdinti, palyginus su dideliuose Rytų Europos plotuose, įvairiuose frontuose, ilgose kovose su Ordinu, totoriais ir Rusia patyrusiais LDK pulkais?

Netgi J. Dlugošas stebėjosi, kad karaliaus Jogailos kariuomenėje žuvo tik 12 žymių riterių. Taip galėjo atsitikti tik aršiai kaunantis ir žūstant lietuviams bei kitiems, o ne lenkų pulkams.

Didžiausia Žalgirio mūšio našta neabejotinai teko Vytauto, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei. Jos daug karių, gal net pusė, žuvo. Po mūšio sąjungininkai patraukė per Ordino okupuotą Pagudę, Nerijos ežero, Zirgūnos, Kalvos, Trapeinių bei kt. apylinkes ir blokavo kryžiuočių pajėgų likučius, suburtus Marienburgo pilyje.

Siekis atgauti Ordino užgrobtas baltų žemes. Vytautas siekė atgauti visas užgrobtas baltų žemes. Po Žalgirio mūšio, 1413 m., jis derybose griežtai pareiškęs kryžiuočiams, jog „...Prūsai taip pat yra buvę mano tėvų žemė ir aš reikalauju jų iki Osos [t. y. visų prūsų žemių iki Vyslos su Pamede imtinai], nes tai mano tėvų palikimas“. 1421 m. Lietuvos atstovai pabrėžė ir Sūduvos, senosios jotvingių žemės, teritorinį ir kultūrinį ryšį su lietuviais. Tačiau Ordiną ir toliau rėmė Šv. Romos imperija, Vokietijos žemių kunigaikščiai, Anglijos ir Prancūzijos karaliai.

Pergalės reikšmė. Pasaulinio masto Žalgirio mūšio pergalė pabrėžė sąjungininkų valstybių – Lietuvos ir Lenkijos, jos valdovų Vytauto ir Jogailos tarptautinį vaidmenį. Pergalė pakirto Kryžiuočių ordino galybę, buvo likviduota bet kokia didesnė Ordino agresijos galimybė. Jos pasekmė buvo 1422 m. Melno taika, po šimtmetinių kovų, milžiniško baltiškojo etnosu praradimų, sulaukusių pasaulinio masto agresoriaus jėgas prie vakarinių lietuviškų žemių, žemaičių paribių, išsaugojant laisvąjį pajūrio ruožą su Palanga (simboliniu Birutės kalnu) ilgiems šimtmečiams.

Laisvės kovų epicentras buvo Nemuno baseinas, ypač Nemuno dešinėsios pakrantės žemiau Kauno, lietuviškos etninės žemės su Vilniumi, Trakais, Kernave, Kaunu, Veliuona, Medvėgaliu ir kt. centrais. Strateginių kovų regionas – visas baltiškas plotas tarp Dauguvos ir Vyslos (žr. schemą).

Žalgirio mūšyje nedalyvavęs Livonijos ordinas buvo pakirstas 1435 m. Šventosios–Pabaisko mūšyje. Tuo galutinai baigėsi 250 m. trukęs sunkus gynybinis karas.

Baltų prūsų pilies vietoje – Marienburgo pilis: 1276 m. – XV a., perstatyta XVIII–XIX a. pr., atstatyta, konservuota 1794–1994 m. (Zamki państwowe krzyżackiego, 2009 m.)

Lietuvos 250 m. gynybinio karo erdvė

Žalgirio ir Durbės atminimui

